

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ (1207-1273)

Dr. Sâfi ARPAGUŞ
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

XIII. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin tasavvufî düşünce ve anlayışı evrensel ölçüde yaygındır. Bugün Doğu'dan Batı'ya tüm dünyada bir "Rumî Fenomeni" ile karşı karşıyayız. 2007 yılı Mevlânâ'nın doğumunun sekiz yüzüncü yılı olması sebebiyle UNESCO tarafından dünyâ düşünce tarihinin önemli unsurlarından kabul edilerek, barış, sevgi ve hoşgörü adına "Dünyâda Mevlânâ yılı" olarak ilan edilmiştir. Varlığı en iyi şekilde anlayıp yorumlayan ve insanlığa sunan Mevlânâ, insanlığın dîni, ahlâkî, ilmî ve içtimâî birçok açıdan oldukça fazla açmaz ve sıkıntılarının olduğu modern dünyada bu problemlere çözüm önerileri sunabilecek insanın kendisini bulabileceği yaklaşımlar ortaya koyacak bir rehberdir. XIII. yüzyıldan günümüze kadar gelen bu rehberlik günümüzde dinler ve kültürler arasında bir köprü olarak evrensel bir boyut kazanmıştır. Sekiz asırdır eser ve düşünceleri ile inanç ve kültür dünyamızda yaşayan Mevlânâ Celâleddin Rûmî, global manada tüm dikkatleri üzerine çekmiş ve tefekkür dünyasında haklı bir şöhrat ve önemli bir mevki edinmiştir. Dünyanın çok farklı bölgelerinden insanlar Mevlânâ aracılığı ile İslâm'ı tanıyarak müslümanlığı tanımakta ve tercih edebilmektedir. İslâm dünyası ise, sevgi, hoşgörü ve samîmiyet dolu bir dîni yaşantı ve rûhî zenginlik için onun eserlerini ve düşüncelerini anlamaya çalışmaktadır. İslâm Tasavvufu'nun evrensel bir figürü ve İslâm düşüncesinin köşe taşlarından biri olan Mevlânâ'nın eserlerini ve hayatını göz önünde tutarak kimliği ve fikirlerine kapı aralamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Tasavvuf, Mesnevi, Mevlevîlik

MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI (1207-1273)

Dr. Sâfi ARPAGUŞ
Marmara University Faculty of Divinity

ABSTRACT

Rumi who lived in the 13th century still holds a great fame in the world. Today, we face a “Rumi phenomenon” both in the East and the West. According to our findings, Rumi and his works can work like a guide in order to produce solutions for the social, personal and moral problems of the modern world. Through his works man can find himself and the real purpose of life. This article endeavors to uncover his universal ideas as well as his personality as one of the main representatives of Sufi thought.

His spiritual guidance today gained a new momentum and he became a central figure between different cultures, functioning as a bridge of love and tolerance among them. In the last 8 centuries, his works and thoughts attracted a global attention and he attained a high place in the human thought. In addition to this, many people get to know Islam by means of Rumi’s works and at times they even become Muslims. In the Muslim world, people benefit from his books greatly learning how to lead religious life in sincerity, tolerance and moderation. This article attempts to open a door to his works and his universal personality.

Key Words: *Mawlana Jalal al-Din Rumi, Islamic Mysticism, Mathnawi, Mawlavîyya.*

HAYATI

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, 6 Rebîu'l-evvel 604/30 Eylül 1207 de Belh'de doğmuştur.¹ Adı Muhammed Celâleddin olup “Mevlânâ” ve “Hüdâvendigâr” gibi lakapları kendisine daha sonra verilmiştir.² Annesi Belh emiri Rukneddîn'in kızı, Mü'mine Hâtun'dur. Anne tarafından soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı rivâyet edilmektedir.³ Babası, “Sultânü'l-ulemâ” diye bilinen, Muhammed Bahâeddin Veled (v. 631/1234)'dir. Babası'nın soyu; dedesi Ahmed Hatîbî oğlu Celâleddin Hüseyin Hatîbî yoluyla Hz. Ebû Bekir'e kadar ulaşmaktadır.⁴ Babası Bahâeddin Veled, Necmeddin Kübrâ (v. 618/1226)'dan feyz almış, Belh'te vaaz ve nasihat ile meşgul olan, büyük kitlelere hitap eden bir bilgindi. Bahâeddin Veled'in, dönemin büyük bilginlerinden Fahreddin Râzî (v. 606/1210) ile aralarındaki yaklaşım ve düşünce ihtilâfları ve toplumsal bir kargaşadan çekinmesi sebebiyle,⁵ bâzı rivâyetlere göre de yaklaşan Moğol tehlikesini dikkate alarak Belh'ten göç etmeye karar verdiği⁶ anlaşılmaktadır.

Başlangıcı 1212-1213 yıllarına rastlayan bu göç; Bağdat ve Kûfe üzerinden hac görevinin yerine getirilmesi için Mekke, dönüş yolunda da Şam, Malatya, Erzincan ve Akşehir üzerinden Lârende'ye (Karaman) kadar uzanmaktadır. Bahâeddin Veled'in Konya'ya gelmeden önce Lârende'de ders verdiği bilinmektedir. Bu yolculuk esnâsında konakladıkları her şehirde saygı ve hürmetle karşılanmışlar ve vaaz ve dersler vermişler,⁷ Şihâbüddin Sühreverdî (v. 632/1235), Ferîdüddin Attar (v. 618/1221), İbn Arâbî (v. 638/1241), Sa'deddin Hamevî (v. 650/1252), Evhadüddin Kırmânî (v. 679/1298) gibi dönemin önde gelen âlim ve mutasavvıfları ile görüşmüş oldukları da⁸ ifade edilmektedir. Nişâbur'a vardıkları zaman burada Ferîdeddin Attar ile yapmış oldukları görüşme Mevlânâ'nın da hâdisenin içinde olmasından dolayı târihî kaynaklarda öne çıkmıştır. Devletşah'ın rivâyetine göre; Şeyh Attar'ın, daha sonra Mevlânâ'nın hayâtı boyunca elinden bırakmayacağı ve sürekli ondan iktibaslarda bulunacağı *Esrârname* adlı eserini Mevlânâ'ya armağan etmiş olduğu ve Bahâeddin Veled'e; “Umarım ki yakın zamanda senin bu oğlun âlemde yanacak gönüllere ateş verir”⁹ dediği rivâyet edilmektedir.

¹ Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1989, I, 77; Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle, Mevlânâ ve Etrafındakiler*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 33.

² Hüdâvendigâr sıfatının babası tarafından verilmiş olduğu rivâyet edilmektedir. Mevlânâ sıfatı ise, “Efendimiz” “Hazret” gibi mânâlara gelmektedir. Bu sıfat kendisine Konya'da eğitimle meşgul olduğu yıllarda verilmiş daha sonra şöret bulmuş ve Mevlânâ için özel isim olmuş bir tabirdir. “Rûmî” sıfatı ise, Anadolu'da yaşadığı için kendisine verilmiş bir sıfattır. Bk. Eflâkî, *a.g.e.*, I, 77; Bediuzzaman Fûruzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1990. s. 3.

³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 78.

⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 1-2; Sipehsâlâr, *a.g.e.*, 17-18; Bediuzzaman Fûruzanfer, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁵ Fûruzanfer, *a.g.e.*, s. 8-16; Eflâkî, *a.g.e.*, I, 6-10; Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 21.

⁶ Fûruzanfer, *a.g.e.*, s. 14; Eflâkî, *a.g.e.*, I, 17-18.

⁷ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 13-22; Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 21-24.

⁸ Fûruzanfer, *a.g.e.*, s. 17-20; Sipehsâlâr, *a.g.e.*, 35.

⁹ Devletşah, *Tezkere-i Devletşah* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, II, 249; Fûruzanfer, *a.g.e.*, s. 17.

Mevlânâ 1226 yılında Karaman'da kendileriyle berâber Belh'ten göç eden Semerkandlı Hoca Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hâtun ile evlenir. Gevher Hatunla olan evliliğinden oğulları Sultan Veled ve Alaeddin dünyaya gelmiştir.¹⁰ Gevher Hâtun'un vefâtından sonra Kirâ Hâtun ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evliliğinden de Muzaffereddin Emir Âlim Çelebi adlı bir oğlu ve Melike Hâtun adlı bir kızı dünyaya gelmiştir.¹¹

Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın dâveti üzerine Bahâeddin Veled'in âilesi ve yakınları ile birlikte 1228'de Konya'ya geldiği ve Altunapa Medresesi'ne yerleştiği bilinmektedir.¹² Bahâeddin Veled, Konya'da ders vermek ve vaaz etmekle meşgul olmuştur. Bilinen tek eseri tasavvufî hakikatları anlattığı *Maârif* adlı eserdir. Bahâeddin Veled gerek ilmî, gerekse toplumsal bakımdan yüksek bir şahsiyete sâhiptir. Mevlânâ 1207'de doğduğu zaman o, altmış yaşında idi. Bu îtibârla "onun ilmi, çevresi, mücâdele ve tecrübeleri Mevlânâ'nın ilk mektebidir"¹³ denilebilir. Bahâeddin Veled, 628/1231 yılında vefat etti.¹⁴

Bahâeddin Veled'in vefâtından sonra Mevlânâ onun öğrencilerinden Burhaneddin Muhakkık Tirmîzî'nin terbiye ve eğitimi altına girer.¹⁵ Bahâeddin Veled'in vefâtından sonra Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî Bahâeddin Veled'in vasiyeti ve lalalık ve atabeklik¹⁶ geleneğine göre hocasının emâneti olan Mevlânâ'nın eğitimi için Konya'ya gelir ve Mevlânâ'nın tasavvufî-mânevî terbiyesini üstlenir. Babasının vefâtından iki yıl sonra 1233'de Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî (v. 638/1241) ile birlikte Halep'e gittiği ve burada Halâviye medreselerinde büyük Hanefî âlimi Kemâleddin b. Adîm (v. 660/1262)'den ders aldığı bilinmektedir. Mevlânâ o döneme âit önemli ilmî kitapların çoğunu ders olarak yâhut kendi kendine okumuş, hadis ve fıkıh ilimlerinde, edebiyat ve felsefede üstâd olmuştur.¹⁷

Halep'ten sonra Şam'a giden Mevlânâ'nın burada da dört veya yedi yıl gibi bir müddet kalmış olduğu ifâde edilmekte olup, Mukaddemiye Medresesi'nde ikâmet ettiği ve bu medresede daha sonra eserlerinde birçok defa bahsedeceği üzere Hanefî fıkıhına dâir Burhâneddin el-Merginânî (v. 593/1197)'nin *Hidâye*¹⁸

¹⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 22-23.

¹¹ Eflâkî, *a.g.e.*, II, 385.

¹² Eflâkî, *a.g.e.*, I, 25-26.

¹³ Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mevlânâ ve Muhîti", *DİBD*, Ankara 1961, s. 212.

¹⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 29.

¹⁵ Füzüzanfer, *a.g.e.*, s. 35; Anbarcıoğlu, *a.g.m.*, s. 214; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara 1995, s. 6.

¹⁶ İran-İrak Selçuklularında şehzâdelerin yanlarında bir nevî hoca-yardımcı konumunda bilgili, yol gösterici, tecrübeli kişiler refâkat ederdi ki bu kimselere atabeg denirdi (Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (trc. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000. s. 179). Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'de bu vasıfları hâiz, Mevlânâ için babasının vefâtıyla karşılaştığı yalnızlığa çare olabilecek bir âile dostu, büyüğü ve hocasıdır.

¹⁷ Füzüzanfer, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁸ Burhâneddin Merginânî, *el-Hidâye*, (nşr. M.Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Kâhire 1385/1966. *el-Hidâye*; Hanefî fıkıhının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Kudûrî'ye âit *el-Muhtasar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir (bk. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, 471-473).

adlı eserini okuduğu bilinmektedir. Bu yıllarda Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sâdeddin el-Hamevî, Şeyh Osman er-Rûmî, Evhadüddin Kirmânî ve Sadreddin Konevî (v. 673/1274) gibi büyük ilim ve fikir adamları ile görüştüğü ve onlarla sohbetlerde bulunduğ¹⁹ rivâyet edilmektedir.

Mevlânâ Şam'dan döndüğünde Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'nin nezâretinde tasavufî-rûhî eğitimine başlamıştır.²⁰ Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî; onun bu eğitimle elde ettiği yücelikleri anlatır ve ona şu şekilde yön verir:

“Naklî, aklî, kesbî ve keşfî bütün ilimlerde eşi benzeri bulunmayan bir insan olmuştun. Bu hâlinle bâtın sırlarını bilmede, hakikat ehlinin siyretleri seyirinde, gaybları keşifte, rûhâniyette, gaybların yüzünü görmekte, peygamberin ve velîlerin parmakla gösterdiği bir kişi olmuştun.” “Haydi, yürü de insanların rûhunu taze bir hayât ve ölçülemeyecek bir rahmete boğ! Bu sûret âleminin ölümlerini kendi mânâ ve aşkıyla dirilt!”²¹

Bunun üzerine Mevlânâ Konya'ya döner ve zâhirî ilimlerin öğretimi ile meşgûl olarak, vaaz ve nasihat ile halkı ve talebelerini aydınlatmaya başlar. Seyyid Burhâneddin vefat ettiği zaman Mevlânâ beş yıl kadar medresede dört yüz civarında olduğu belirtilen büyük bir öğrenci topluluğuna Arapça, fıkıh, tefsir, hadis ve diğer dînî bilgileri okutmaktadır. Burhâneddin Tirmîzî'nin yanında geçen dokuz yıllık zaman, onu iç âleminde cereyan edecek hâdiseler için de iyice hazırlamıştır.²² Bu bir anlamda Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile olacak arkadaşlığı için de hazırlık dönemi olarak kabul edilir.

Mevlânâ 1244 tarihinde Şems-i Tebrîzî (v. 644/1247?) (Melikdâd b. Ali b. Şemseddin Muhammed) ile karşılaşır.²³ Şems-i Tebrîzî'nin kimliği hakkında kesin ve net bir şey söylemek oldukça güçtür. Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'nin karşılaşmalarıyla ilgili rivâyetler de oldukça çeşitlidir. İlk karşılaşmalarının Şam'da olduğu rivâyetinin yanı sıra Konya'daki karşılaşmaları ile ilgili olarak da çeşitli hâdiseler anlatılmaktadır.²⁴ Şems ile tanıştıktan sonra Mevlânâ'nın hâl ve davranışlarında dikkate değer bir değişim meydana gelir.

Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'nin dış dünyaya kapalı olan bu birlikteliği kırk gün veya üç ay²⁵ kadar sürmüştür. Mevlânâ'nın dostları, öğrencileri, müridleri ve âile ferdleri Şems-i Tebrîzî'ye karşı Mevlânâ'yı kendilerinden uzaklaştırmakla itham ederek, onu lâubâlî, ma'rifet tavrından uzak bir kimse olarak biliyorlardı.²⁶ Nihâyet bu dostluk ve arkadaşlığın temelindeki sırrı idrâk edemeyen bu insanların

¹⁹ Fûruzanfer, a.g.e., s. 42-43; Eflâkî, a.g.e., I, 80, 391.

²⁰ Fûruzanfer, a.g.e., s. 44.

²¹ Eflâkî, a.g.e., I, 88-89.

²² Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 215; Devletşah, Tezkire, II, 250.

²³ Fûruzanfer, a.g.e., s. 32.

²⁴ Fûruzanfer, a.g.e., s. 55-60; Devletşah, Tezkire, II, 251254; Sipehsâlar, a.g.e., 35; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. A. Said Aykut), YKY., İstanbul 2005. s. 283.

²⁵ Eflâkî, a.g.e., II, 41.

²⁶ Fûruzanfer, a.g.e., s. 65-66.

düşmanca tavır ve davranışları neticesinde Şems 1246 yılında Konya'dan ayrılır. Önceleri nereye gittiği konusunda bir bilgiye sâhip olunamayan Şems-i Tebrîzî'nin ayrılığı Mevlânâ'yı derinden etkiler. Şems-i Tebrîzî'nin gidişi ile Mevlânâ'nın kendilerine geri döneceğini düşünen ve Şems-i Tebrîzî'nin Konya'dan ayrılmasına sebep olanlar umduklarını bulamazlar. Çünkü Mevlânâ bu hâdise üzerine derin bir üzüntü ve sessizlikle tamamen dış dünyaya kapılarını kapar. Nihâyet bir gün Şems'in Şam'da olduğu bilgisi geldiği ve Mevlânâ'nın sevinçten eski hâline döndüğü, şiir yazıp, semâ' etmeye başladığı bilinmektedir. Bunun üzerine Sultan Veled (v. 712/1312) berâberinde Mevlânâ'nın bir mektubu ile birlikte Şam'a gider ve Şems'i bularak onu Konya'ya davet eder. Şems-i Tebrîzî de bu daveti kabul eder ve 1247 yılında Konya'ya Sultan Veled ile berâber geri döner.²⁷ Şems-i Tebrîzî'nin dönüşü büyük sevinç gösterilerine ve semâ meclisleri tertip edilerek kutlamalara vesîle teşkil etse de bu durum fazla uzun sürmemiştir. Mevlânâ Şems ile eski hâline dönünce şehir halkı ve müridleri tarafından yine aynı hoşnutsuz davranışların tekrarlandığı görülmektedir.²⁸

1247 yılında Şems ikinci defa kaybolur. Bundan sonra âkibeti hakkında menâkıbnâmeler ve tezkirelerde bulunan çeşitli rivâyetler dışında pek fazla bilgi de mevcut değildir. Kaybolması, genellikle ilk seferdeki gibi Konya'yı terkederek bir başka tarafa gittiği veya öldürülerek ortadan kaldırıldığı yönündeki rivâyetlerle izah edilmeye çalışılmıştır. Hatta öldürüldüğü ve bu hâdisenin içerisinde Mevlânâ'nın küçük oğlu Alâeddin Muhammed'in de bulunduğu rivâyetler arasındadır. Bâzi rivâyetlerde Alâeddin'in bu hâdiseden bir süre sonra şiddetli bir hummâ ile hastalanarak vefat ettiği ve Mevlânâ'nın bu hâdiseden dolayı olan kırgınlığı sebebiyle onun cenazesine iştirak etmediği ifâde edilmektedir.²⁹ Bundan sonra hayatında önemli bir yere sâhip, büyük bir dostun kaybı ile mahzûn ve mükedder olan Mevlânâ coşkun şiirler söylemeye başlayacaktır. *Dîvân-ı Kebir*'deki Şems mahlaslı şiirleri genellikle bu ızdıraqlarla ve ayrılık hasretiyle kendisinden geçtiği dönemde oluşmuş ilâhî aşk ve sırların ifâde ettiği eserlerdir. Şems-i Tebrîzî'ye karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı bir süre sonra kendisi gibi Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'den feyz almış olan Selâhaddin Zerkûbî (v. 657/1259)'ye karşı duymuş, âdetâ onu Şems-i Tebrîzî'nin yerine koymuştur. Selâhaddin Zerkûbî hakkında; klasik anlamda bir medrese tahsili almamış olduğu ancak, Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'nin terbiyesi altında tasavvufî eğitimini tamamlamış olduğu ve sohbetinden feyz aldığı bilinmektedir. Ayrıca velî meşrep, maddî ve mânevî zenginlikleri hâiz kâmil bir insan olarak tanınmaktadır.³⁰ Konya kuyumcular çarşısında Mevlânâ'nın bir kuyumcu dükkanından gelen çekiç darbeleyle vecde gelerek çarşı ortasında semâ'a başlaması ve daha sonra gelişen hâdiseleri anlatan meşhûr menkibe³¹ iki dostun tanışıp dost oluşunu ve Selâhaddin'in dünyevî meşgaleleri terkederek Mevlânâ'ya mürid olmasını anlatmaktadır. Bu arkadaşlık ilişkisinin daha sonra Selâhaddin Zerkûbî'nin kızı Fâtma Hâtun'un Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ile olan evliliği sebebiyle âilevî bir yakınlığı da

²⁷ Fûruzanfer, a.g.e., s. 72-73; Sipehsâlar, a.g.e., s. 126-129.

²⁸ Fûruzanfer, a.g.e., s. 72-73.

²⁹ Eflâkî, a.g.e., II, 104.

³⁰ Eflâkî, a.g.e., II, 121-122; Sipehsâlar, a.g.e., s. 131-132.

³¹ Eflâkî, a.g.e., I, 463-464, II, 126-127; Sipehsâlar, a.g.e., s. 132.

sağladığı bilinmektedir.³² Bu yakın berâberlik dönemi 1259 yılında Şeyh Selâhaddîn Zerkûbî'nin vefâtına kadar sürer.³³ Selâhaddîn Zerkûbî'nin vefatından sonra Mevlânâ'nın kendi mânevî terbiyesi altında yetişmiş olan Çelebi Hüsâmeddin (v. 662/1284)'i kendisine arkadaş ve yardımcı seçtiği bilinmektedir. Çelebi Hüsâmeddin de Mevlânâ'dan onbir yıl sonra 1284 yılında vefât etmiştir.³⁴ Çelebi Hüsâmeddin'in Mevlânâ'ya hayâtı boyunca sohbet arkadaşlığı yaptığı ve bu sohbet günlerinin en güzel yâdigârının da İslâm tasavvufunun ölümsüz eserlerinden *Mesnevî-i Mânevî*'nin kaleme alınması olduğu bilinmektedir.

1273 yılında ansızın hastalanan Mevlânâ'nın yakıcı bir hummâya yakalandığı, birçok hekim tarafından tedâvi edilmeye çalışılmış olmasına rağmen, bu çabaların bir fayda vermediği görülmektedir. Hayâtının son günlerinde hastalığının iyiden iyiye arttığını gören hanımı vefatının yaklaştığını anladığı zaman; “Efendimiz, ne olurdu, dört yüz yıl yaşasaydınız da âlemi hakikatlerle doldursaydınız” demesi üzerine, Mevlânâ şu beyitleri okuyarak bu dünya hayâtına katlanma ve bu âlemdeki varlık sebebini halkı aydınlatma ve onlara yol gösterme vazifesi ile açıklamaya çalışmıştır.

“Niçin? Niçin? Biz ne Firavun’uz, ne de Nemrud’uz. Bizim bu toprak âlemiyle ne işimiz var. Bize bu toprak âleminde huzur ve karar nasıl olur? Biz birkaç mahpusun kurtulması için bu dünya zindanında hapis olmuşuz. Pek yakında sevgili Peygamberimiz’in meclisine ulaşmamız umulur” “Toprak âlemi nerede? Temiz cevher nerede? Biz ne için aşağı indik, Bu zindanın kapısını açınız, bu ne biçim yerdir. Ortada zavalluların menfaatleri olmasaydı, bu toprak meskeninde bir an bile bulunmazdık.”, “Ben insanlara faydam dokunsun diye bu dünyâ zindanında kalmışım. Yoksa hâpishâne nerede, ben nerede? Kimin malını çalmışım ki mahkûm olmuşum”³⁵

Nihâyet Mevlânâ Celâleddin Rûmî 5 Cemâziye'l-Âhir 672/17 Aralık 1273 târihinde vefat etmiştir.³⁶

Mevlânâ hayâtının son anlarında bile insanlara yol göstermeyi sürdürmüş, onlara çeşitli vesilelerle tavsiyelerde ve vasiyetlerde bulunmuştur. Kaynaklarda zikri geçen vasiyetlerinden bir tanesi şöyledir:

“Ben size gizlice ve açıkça Allah’tan korkmayı, az yemeği, az uyumayı, az söylemeyi, günahlardan çekinmeyi, oruca, namaza devam etmeyi, dâimâ şehvetten kaçınmayı, halkın eziyetine ve cefasına dayanmayı, avam ve sefihlerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmayı, kerîm olan sâlih kimselerle berâber olmayı vasiyet ederim. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da

³² Eflâkî, a.g.e., II, 135; Sipehsâlar, a.g.e., s. 132.

³³ Eflâkî, a.g.e., II, 144-145.

³⁴ Sipehsâlar, a.g.e., s. 138.

³⁵ Eflâkî, a.g.e., II, 2; Fûruzanfer, a.g.e., s. 112.

³⁶ Eflâkî, a.g.e., II, 17; Sipehsâlar, a.g.e., s. 108-116; Fûruzanfer, a.g.e., s. 110.

*az ve öz olanıdır. Hamd Allah'a mahsustur.*³⁷

Oğlu Sultan Veled'e de şöyle bir vasiyet yaptığı da rivâyet edilmektedir:

*"Bahâeddin, senin düşmanını sevmeni, düşmanının da seni sevmesini istersen, kırk gün onun hayrını ve iyiliğini söyle. O düşman senin dostun olur; çünkü gönülden dile yol olduğu gibi, dilden de gönüle yol vardır. Allah'ın sevgisini de onun aziz olan isimleriyle elde etmek mümkündür. Allah buyurdu ki: Ey kullar kalbinizde safâ hâsıl olması için dâimâ beni çok anmaktan geri durmayın. Safâ ne kadar olursa, Allah'ın nûrunun parlaklığı da kalpte o nispette olur."*³⁸

Mevlânâ'nın cenâze merâsiminin büyük bir izdihama sebep olduğu, büyük-küçük, müslim, gayr-i müslim bütün Konya halkının cenaze merasimine iştirak ettiği bilinmektedir. Herkesin arkasından gözyaşı döktüğu, her dinden insanların kutsal kitaplarından âyetler okuyarak cenazede hazır buldukları anlatılır. Müslüman ahâli bu izdihamın önlenebilmesi için çare olarak diğer din mensuplarını bu merasime iştiraktan men etmek istedikleri ve "Bu merasimle sizin ne ilginiz var? Bu sultan bizim dinimizin imâmıdır" dedikleri zaman, onların da şu karşılığı verdikleri söylenmektedir:

"Biz Mûsâ'nın, İsâ'nın ve bütün peygamberlerin hakikatini onun açık sözlerinden anladık ve kendi kitaplarımızda okuduğumuz olgun peygamberliğin tabiat ve hareketlerini onda gördük. Siz müslümanlar Mevlânâ'yı nasıl devrinin Muhammed'i olarak tanıyorسانız; biz de onu zamanın Mûsâ'sı ve İsâ'sı olarak biliyoruz. Siz nasıl onun muhibbi iseniz, biz de bin şu kadar misli daha çok onun kulu ve müridiyiz." Mevlânâ'nın zâtı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara inâyette bulunan hakikat güneşidir. Güneşi, bütün dünya sever. Bütün dünya onun nûruyla aydınlanır"

Bir Rum keşişinin de şöyle dediği rivâyet edilmektedir.:

*"Mevlânâ ekmeğ gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymazlık edemez. Hiç ekmekten kaçan bir aç gördünüz mü?"*³⁹

Mevlânâ'nın cenâze namazının vasiyeti üzerine Şeyh Sadreddin Konevî tarafından kaldırıldığı,⁴⁰ diğer bir rivâyete göre de Şeyh Sadreddin'in namazı kaldırmak için tabutun başına geçtiğinde derin bir âh çekerek kendinden geçtiği ve namazı Kadı Sirâceddin'in kaldırıldıđı⁴¹ ifade olunmaktadır. Mevlânâ'nın mezarı üzerine binâ olunacak türbe konusunda da şöyle bir vasiyeti olduğu kaydedilmektedir:

"Bizim müridlerimiz türbemizi, uzak mesafelerden gözükmesi için yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi uzaktan görür, itikâd eder ve bizim velâyetimize güvenirse, yüce Allah onu, rahmete kavuşmuşlar

³⁷ Eflâkı, a.g.e., II, 7; Fûruzanfer, a.g.e., s. 112.

³⁸ Eflâkı, a.g.e., I, 324.

³⁹ Eflâkı a.g.e., II, s. 13-14; Sipehsâlar, a.g.e., s. 108-116; Fûruzanfer, a.g.e., s. 114.

⁴⁰ Eflâkı, a.g.e., II, 14.

⁴¹ Sipehsâlar, a.g.e., s. 114.

sırasına kor. Husûsiyle tam bir aşkla, riyâsız bir doğrulukla, mecaz-sız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bir bilgi ile gelip türbemizi ziyaret eden ve namaz kılan bir kimsenin her hâcetini yüce Tanrı yerine getirir ve kendi maksatlarına ulaştırır. Onun dine ve dünyaya ait istekleri hâsıl olur.”⁴²

Vasiyetine uygun olarak inşâ edilen türbesinin Sultan Veled ve Alâeddin Kayser’in büyük gayretleri ve Selçuklu emîri Muîneddin Pervâne ile eşi Gürcü Hâtun’un maddî katkılarıyla tamamlandığı⁴³ mimarının da Tebrizli Bedreddin olduğu⁴⁴ bilinmektedir. Bu bölümün sonunda onun ağızından dostlarını ve sevenlerini tesellî edici bir mâhiyet arzeden şu gazelini hatırlamak yerinde olur kanaatindeyiz:

“Öldüğüm gün, tabutum götürülürken bende bu dünya derdi var sanma. Benim için ağlama, yazık vah vah deme; şeytanın tuzağına düşersen, o zaman eyvah demenin sırasındır. Cenazemi gördüğün zaman frâk, ayrılık deme; benim buluşmam; kavuşmam işte o zamandır. Beni toprağa verdikleri zaman elvedâ, elvedâ demeye kalkışma, mezar cennet topluluğunun perdesidir. Batmayı gördün değil mi? Doğmayı da seyret! Güneşle aya ğurûbdan hiç ziyan gelir mi? Yere, hangi tohum ekildi de bitmedi? İnsan tohumu bitmeyecek diye şüpheleniyor musun? Toprağa konulduğumu sanıyorsun değil mi? Ayağımın altında bu yedi gök vardır.”⁴⁵

MEVLÂNÂ’NIN ESERLERİ

Mevlânâ’nın bilinen beş eserinden ikisi manzum (şîir), diğer üçü ise, mensûr (düz yazı) dur. Eserlerin tamamı döneminin edebî dili olan Farsça ile yazılmıştır. Manzum eserleri *Mesnevî-i Mânevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*, mensur olanlar ise, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlî-i Seb’a* ve *Mektûbât*’tır.

1. Mesnevî-i Mânevî

Mesnevî, bir edebî türün genel adıdır. Ancak Mevlânâ’nın bu isimdeki eserinden sonra Mesnevî denilince akla ilk gelen eser Mevlânâ’nın *Mesnevî-i Ma’nevî*’si olmuştur. Eserin yazılması Mevlânâ’nın halifesi Çelebi Hüsâmeddin’in ısrarı ve isteği üzerine olmuştur. Rivâyete göre; Çelebi Hüsâmeddin, Hakim Senâî ve Ferîdüddîn Attar’ın eserlerinin büyük şöhret bulduğunu, insanların bu eserleri ellerinden düşürmediklerini, müritlerin irşâdı için böyle bir eserin gerekliliğini ifâde etmiş, Hz. Mevlânâ’dan böyle bir eser yazmasını istemiştir. Mevlânâ da böyle bir eser için başlangıç olan ilk on sekiz beyti sarığının içinden çıkararak Çelebi Hüsâmeddin’e vermiş ve eserin yazılmasına bu şekilde başlanmıştır. Bundan sonra hayâtının her anında ve her safhasında Hüsâmeddin Çelebi sürekli Hz. Mevlânâ’nın yanında bulunmuş ve gece-gündüz eserin yazılmasına devam edilmiştir. 1260-1267 yılları arasında yazıldığı ifâde edilen *Mesnevî*’nin yazılmasına sadece I. cildin yazılmasından sonra Çelebi Hüsâmeddin’in hanımının vefatı

⁴² Eflâkî, a.g.e., I, 440.

⁴³ Eflâkî, a.g.e., II, 203-204.

⁴⁴ Eflâkî, a.g.e., I, 151, 420.

⁴⁵ Fûruzanfer, a.g.e., s. 115.

üzerine 1262-1264 yılları arasında iki yıl kadar ara verildiği ifâde edilmektedir.⁴⁶

Mesnevî Mevlânâ'nın insanlara sevgiyi, gerçek aşkı, örnek insan olmayı öğreten ve güzel ahlâk, dürüstlük, cömertlik, çalışmak, alçak gönüllülük, sabır, iyilik etmek, başkalarının iyiliğini istemek, doğru sözlü olmak, helal lokma yemek, Hakk'a şükretmek ve ibadet gibi konuların önemini anlatan ta'limî bir eserdir. Eserde yüzlerce hikâye mevcuttur. Temelde kaynağını Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler oluşturmaktadır. *Mesnevî*'ye "Mağz-ı Kur'ân-Kur'ân'ın özü" denilmesi de bu sebeptir. *Mesnevî*'deki hemen her hikayenin bir âyet ya da hadîsi açıklamak için örnek olarak verildiği görülür. *Mesnevî*'de tefsir ve hadîs yanında; fıkıh, kelâm, tasavvuf, târih, tıp gibi ilimlere ait konular, zamanın örf ve adetleri de yer alır. Anlatılan hikâyeler; *Kelile ve Dimne*, Ferîdüddin Attâr'ın *Esrarnâme* ve *Îlâhînâme*'si, Sâ'lebî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sı Gazzâlî (v. 505/1111)'nin *İhyâü Ulûmiddîn*'i Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlat*'ı gibi eserlerden alınmıştır. Az sayıda hikaye de halk arasında söylenen anonim hikâyelerdir.⁴⁷ Mevlânâ *Mesnevî*'nin tevhid inancının temel eserlerinden biri olduğunu şu şekilde ifâde etmektedir:

*"Her dükkanın ayrı bir sanatı, ayrı bir kârı vardır. Mesnevî de yokluk dükkanındır oğul!... Mesnevî'miz vahdet dükkanındır. Orada birden başka ne görürsen puttur!"*⁴⁸

Mevlânâ rûhî ve mânevî bunalımlarla çalkalanan ruhları irşad için insanlığa, asırlardır sevgiyi, dostluğu ve kardeşliği anlatma gayretinde olmuştur. Tabîî ki onun bu gayretinde eşsiz eseri *Mesnevî*'nin önemli bir yeri vardır. Bu sebeple Mevlânâ, insanları *Mesnevî*'ye çağırmaktadır:

*"Ey mânevî denize susamış olan, Mesnevî'den tarafa gel! Ondan yana gel ki, her an Mesnevî de sadece bir mânâ denizi görürsün"*⁴⁹

Menâkıbü'l-Ârifîn müellifi Ahmed Eflâkî'nin de rivâyet ettiği üzere Mevlânâ *Mesnevî*'nin taşıdığı değer ve bugün ulaştığı noktaya asırlar öncesinden işaret etmektedir:

*"Bu mânâ (Mesnevî); güneşin doğduğu yerden, battığı yere kadar bütün dünyayı kaplayacaktır. Hiçbir mahfil veya meclis olmayacak ki orada bu sözler okunmuş olmasın. hattâ o dereceye kadar ki, mâbetlerde, zevk ü safa yerlerinde okunacak, bütün milletler bu sözlerle süslenecek ve onlardan faydalanacaklardır."*⁵⁰

*"Mesnevî'nin sözlerindeki sûret, sûrete kapılanı azdırır, yolunu kaybettirir, ma'nâya bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur."*⁵¹

Bizzat Mevlânâ, *Mesnevî*'nin Kur'ân-ı Kerîm'in bir tefsiri olduğuna işaret etmektedir. *Mesnevî*'nin birçok yerinde *Mesnevî* ile Kur'ân-ı Kerîm arasındaki bu irtibata atıflarda bulunmaktadır. *Mesnevî*'nin I. cildinin önsözünde bu hususa

⁴⁶ Eflâkî, a.g.e., II, 155-160.

⁴⁷ Yeniterzi, a.g.e., s, 37.

⁴⁸ *Mesnevî*, VI, 123 (b. 1525, 28)

⁴⁹ *Mesnevî*, VI, s. 2.

⁵⁰ Eflâkî, a.g.e., I, 470.

⁵¹ *Mesnevî*, VI, 55 (b. 655)

şu şekilde işâret etmektedir:

“Bu kitap, Mesnevî kitabıdır. Mesnevî, hakikate ulaşmak ve Allah’ın sırlarına agh olmak, akıl erdirmek isteyenler için bir yoldur. Mesnevî, din asıllarının asıllarının asıllarıdır. Allah’ın en büyük şaşmaz şeriati, hakikate giden nurlu yoludur. Mesnevî, içinde kandil bulunan kandilliğe benzer. Sabahlardan daha nurlu bir surette parlar. Hakikati arayan gönüller için bir cennettir. Mesnevî’nin pınarları var, dalları var, budakları var, bu pınarlardan bir tanesine “Selsebil” derler. Burası makam sahiplerince, kalpleri uyanık insanlarca en hayırlı duraktır. En güzel dinlenme yeridir. Hayırlı insanlar, iyi kimseler, orada yerler, içerler, neşelenirler, ferahlanırlar. Mesnevî, imanlılara şifa, imansızlara hasrettir. (Mesnevî, Mısır’daki Nil’e benzer. Sabırlılara içilecek sudur, Firavun’un soyuna sopuna ve kafirlere hasrettir.) Nitekim, Hakk; “Kur’an-ı Kerim ile çoğunun yolunu azıtır, çoğunun yolunu doğrultur. Hidayete eriştirir.”⁵² demişlerdir. Şüphe yok ki Mesnevî, temizlenmiş kişiler için gönüllere şifadır. Hüzünleri giderir. Kur’an-ı açıkça anlamaya yardım eder. Huyları güzelleştirir. Gönülleri temiz insanlardan, hakikati sevenlerden başkalarının Mesnevî’ye dokunmalarına müsaade yoktur. Mesnevî, alemlerin Rabbi’nden gönüle inmiş hakikatleri ihtiva eder. Gerçekten de Mesnevî, Rabbü’l alemin tarafından ilham olunmuş bir kitaptır. Batıl onun ne önünden gelebilir, ne de ardından. Allah onu korur. (Mesnevî’nin bunlardan başka vasıfları da var, o vasıfları veren de Tanrı’dır. Fakat biz bu vasıfları anarak sözü kısa kestik. Az çoğa, bir yudum su göle, bir avuç tane büyük bir harmana delalet eder...) ⁵³

Mâhiyeti hakkında kısaca bu değerlendirmelerde bulunabileceğimiz altı ciltlik mükemmel bir eser olan Mesnevî’nin beyit adedi değişik nüshalarda farklılıklar olmasına rağmen yaklaşık 26.000 kadardır. Bu konuda önemli bir ölçü ve temel kabul edilen Konya Nüshası’nın⁵⁴ beyit adedi ise, bugün akademik çevrelerce en güvenilir numaralama olarak kabul gören Reynold Alleyne Nicholson edisyonuna da esas teşkil etmesi itibariyle 25.632’dir.⁵⁵ Eserin müteaddid Farsça baskıları vardır. R. A. Nicholson (Mesnevî-i Ma’nevî, I-VI, Tahran 1378.) ve Tevfik Sübhânî (Mesnevî-i Ma’nevî, Tahran 1378) nüshaları ile T.C. Kültür Bakanlığı’nın 1278 tarihli Konya nüshasından yapmış olduğu tıpkı basım (Mesnevî, Ankara 1993.) en muteber nüshalardır. Türkçe tercümelemleri içinde ise, Veled Çelebi İzbudak, (Mesnevî, I-VI, İstanbul 1990) Abdülbakî Gölpinarlı (Mesnevî

⁵² Bakara, 2/33.

⁵³ Mesnevî, I, Önsöz.

⁵⁴ Mesnevî, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993. (Tıpkı Basım). Mevlânâ’nın vefatından hemen sonra 1278 tarihinde Sultan Veled’in müridlerinden Muhammed oğlu Abdullah tarafından istinsah edilen bu nüsha müellifin yaşadığı döneme tarih olarak en yakın ve güvenilirlik açısından en muteber nüsha kabul edilmektedir. Müstensih bu nüshayı Çelebi Hüsameddin ve Sultan Veled’in huzurlarında okuduğunu ve gerekli tashihleri yaptığını da ifade etmektedir. Bk., Abdülbakî Gölpinarlı, “Mesnevî”, Mesnevî, Ankara 1993, s. XI.

⁵⁵ Reynold A. Nicholson’a göre de, Mesnevî’nin beyit adedi 25632’dir. Bk., Füzüzanfer, a.g.e., 221.

Tercemesi ve Şerhi, I-III, İstanbul 1990.) ve Şefik Can (*Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-III, İstanbul 1997.) tercümeleri bilinen yaygın tercümelelerdir.

2. *Dîvân-ı Kebîr*

Dilimizde daha çok *Dîvân-ı Kebîr* adıyla bilinen bu eser *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems* veya *Dîvân-ı Şemsü'l-Hakâyık* gibi isimlerle de anılmaktadır. Eser Hz. Mevlânâ'nın kaside, gazel, rubâî ve diğer şiirlerini içine almaktadır. Bütün bu şiirlerde Mevlânâ'nın engin coşkusu, his dünyasının en ince ayrıntılarına kadar yansımakta, onun aşk ve cezbesinin sınırsızlığı görülmektedir. Mevlânâ *Dîvân-ı Kebîr*'de daha farklı özellikler arzeder. Onun bu şiirlerdeki ifâdelerine bakıldığı zaman; bâzen ızdırapla yanan bir gönlün feryatları, bâzan da coşkun, heyecanlı, aşkla cezbeye tutulmuş bir gönlün terennümleriyle karşılaşırız. Bu şiirlerde genellikle Şems-i Tebrîzî'nin adını hiç dilinden düşürmediği, hatta onun ismini çoğu zaman mahlas olarak kullandığı için eserin daha çok yukarıda zikrettiğimiz ikinci isimle bilindiği bir gerçektir.

Çok fazla yazma nüshaları yanında eserin Farsça en yaygın ve muteber baskısı Bediuzzaman Furuzanfer'in iki ciltlik edisyonudur. (*Külliyât-ı Dîvân-ı Şems*, I-II Tahran 1377.) Türkçe'de ise Abdülbâkî Gölpinarlı'nın müttekâmil tercümesi (*Dîvân-ı Kebîr*, I-VII, Ankara 1992.) ile beraber Mithat Bahari Beytur'un, (*Dîvân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler*, I-III, İstanbul 1990.) ve Şefik Can'ın (*Dîvân-ı Kebîr Seçmeler*, I-IV, İstanbul 2000.) gibi *Dîvân-ı Kebîr* seçmelerinden oluşan tercümelelerden bahsedilebilir. Yine burada Abdülbâkî Gölpinarlı tarafından ayrıca yapılmış bir *Rubâîler* tercümesinden de (*Rubâîler*, Ankara 1982.) bahsedebiliriz.

3. *Fîhi Mâ Fîh*

“İçinde içindekiler vardır” veya “onun içindeki içindedir” manalarına gelen *Fîhi Mâ Fîh*, Mevlânâ'nın çeşitli meclislerdeki sohbetlerinin oğlu Sultan Veled veya müridlerinden birisi tarafından yazılması ve daha sonra bu notların bir araya getirilmesi ile meydana gelmiş olan eserinin adıdır. Altmış civarında meclisten oluşan eserde, Mevlânâ'nın tasavvufî düşünceleri ile, şiir telakkîsi, dünya ve âhiret, velî ve nebî, mürşid ve mürid, cennet-cehennem, insan, din, iman, aşk, irâde, sema' ve ibâdet gibi konular ele alınmaktadır.

Eserin Farsça baskıları yanında (*Fîhi Mâfîh*, haz. Hüseyin Haydar Hanî, İntişârât-ı Sinânî, Tahran 1375.) Türkçe'de de Ahmed Avni Konuk (*Fîhi Mâ fîh*, İstanbul 1994.) ve Meliha Ü. Anbarcıoğlu tercümeleri (*Fîhi Mâ fîh*, İstanbul 1990.) muteberdir.

4. *Mecâlis-i Seb'a*

Hız. Mevlânâ'nın yedi vaazından müteşekkil eserdir. Eser *Fîhi Mâ Fîh*'de olduğu gibi vaazlar esnasında tutulmuş olan notların bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Eserin Mevlânâ'nın erken dönem eseri olduğu ve Sultan Veled veya Hüsameddin Çelebi tarafından yazıya geçirildiği de rivâyet edilmektedir. Eser yedi meclisten meydana gelmekte, her meclis bir hadîs-i şerif ile başlamakta, şiirler, hikayeler ve îzahlarla o hadîsin açıklaması yapılmaktadır. Türkçe'ye Abdülbâkî Gölpinarlı tarafından tercüme edilmiştir. (*Mecâlis-i Seb'a*, İstanbul 1994.)

5. Mektûbât

Hız. Mevlânâ'nın toplumsal rehberliğinde önemli bir yer alan mektupları bütün büyük mutasavvıflarda olduğu gibi, toplanarak bir eser haline getirilmiştir. Mevlânâ diğer eserlerindeki muhtevâyı mektuplarında da aynen muhafaza etmiştir. Âyetler, hadis-i şerifler, şiir ve hikâyelerle kaleme almıştır. Eserdeki mektupların bir kısmı, çeşitli zamanlarda ayrı kaldığı âile efrâdı ve yakın dost ve arkadaşlarına yazmış olduğu mektuplardır. Bir diğer kısmı tavsiye mektupları veyâ sıkıntıda bulunanların ricasıyla, maddî-mânevî yardım talepleri için devlet ricâline veya zengin esnaf ve tüccarlara yazdığı mektuplardır. Devlet erkânı ve üst düzey yöneticilere nasihat, îkaz ve hayırlı işlere teşvik için yazmış olduğu mektupları da vardır. Bir diğer mektup çeşidi de kendisine sorulan dînî konulardaki sorulara cevap olarak kaleme almış olduğu bir nevî "fetvâ" mâhiyeti arz etmekte olan mektupları ve ilmî sorulara cevap olarak sunduğu mütâlaalarından oluşan mektuplarıdır.

Eserin Farsça şekliyle muhtelif baskıları olmakla birlikte (*Mektûbat-ı Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul 1356.) Türkçe'deki tek tercüme yine Abdülbâkî Gölpinarlı'ya aittir. (*Mektuplar*, İstanbul 1999.)

MEVLÂNÂ'NIN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

XIII. Yüzyılda yaşamış, düşünce ve eserleri ile sekiz asırdır inanlığa rehberlik eden, günümüze kadar eserleri, düşünce ve anlayışıyla yaşamaya devam eden Mevlânâ Celâleddin Rûmî, hâlâ tüm dünyâda ilim ve fikir çevrelerinin dikkatle üzerinde durduğu mutasavvıf ve mütefekkirlerden biridir. İslâm dünyâsının dînî, ilmî ve toplumsal açıdan birçok sıkıntılarının olduğu günümüzde bu problemlere çözüm önerileri sunabilecek fikirler, ancak büyük kargaşalıklar ve çalkantıların yaşandığı dönemlerde fert ve toplumun dînî ve toplumsal yapısını ayakta tutmayı ve yeniden inşâsını başarmış mâneviyat önderleri ile mümkün olabilir. İslâm'ın evrensel dinamizmini en iyi şekilde anlayıp, yorumlayan ve insanlığa anlatan Mevlânâ da böylesi bir düşüncenin ortaya konulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu noktada öncelikle kedisinin de ifade ettiği üzere Mevlânâ'nın referanslarının dînî ve tasavvufî olduğunu söylemek gerekir.

*"Ben yaşadıkça Kur'ân'ın bendesiyim,
Hz. Muhammed Mustafâ'nın yolunun tozuym.
Biri benden bundan başkasını naklederse,
Ondan da, o sözden de şikâyetçiyim!"*⁵⁶

Her iki alanda da yetkin bir âlim ve mutasavvıf olarak karşımıza çıkan Mevlânâ, her şeyden önce Kur'ân-ı Kerîm ve hadislere son derece vâkıftır. Her iki dînî kaynağı da son derece yetkin ve mahâretle kullanabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e getirmiş olduğu yorum, tefsir ve îzahlar, tasavvufî düşüncede işâri tefsir anlayışı içerisinde mütâlaa edilebilir. Kur'ân ilimlerindeki bilgi zenginliği ise onun eğitimci yönünü ortaya koymaktadır. Eserlerinde kullanmış olduğu hadislerde ise, sahih ve bilinen rivâyetlerin mevcudu oldukça fazladır. Sihat ve hadis ilmi açısından değer hükümleri tartışılan diğer bir grup hadisten de bahsedilebilir, an-

⁵⁶ *Divân-ı Kebîr*, II, 1387.

çak bu rivâyetleri, tasavvufî düşünce içerisinde sık kullanılan ve tasavvufî kıstaslarla değerlendirilen hadisler olarak değerlendirmek daha yerinde olur. Eserlerinde, şiirlerinde ve vaazlarında hadislerden oldukça fazla istifâde edildiği görülmektedir. Vaaz ve nasihatlerinde aşırı dikkatli, kullandığı ifâde ve muhâtaplar konusunda seçici, olumlu, sevdirci, müjdeleyici bir tavır sezilmek mümkündür. Kıssa ve menkıbelerle geçmiş toplumların olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak insanların hisse almasını, bu sâyede onlara hatâ ve kusurlarını düzeltme ve kontrol etme imkânı sunmaktadır. Anlaşılması güç ve soyut kavramları, temsîlî anlatımlarla somutlaştırmakta, zor gibi görünen birçok konuyu hikaye anlatımı yoluyla anlaşılır ve kolayca hatırdâ tutulur hâle getirmektedir. Edebî ve bedîî zevk sâhipleri için dînî ve tasavvufî hakikatleri şiir kalıpları içerisinde sunmakta, bâzen son derece sâde ve basit dizeler ortaya koymakta, bâzan da coşkulu, en girift edebî sanatları ustalikle kullandığı şâheser beyitler terennüm edebilmektedir. Etrâfındaki herkesle yakından ilgilenmesi, küçük bir çocuktan esirgemediği ilgi ve alâkasını, bâzen bir ihtiyaç sâhibine, bâzen de bir kimsesize aynı şekilde sunabilmesi, her türlü ilişkiden faydalı bir netice elde edebilmesi onu başarılı kılan etkenlerdendir. Kendisi için hiçbir istek ve menfaate iltifat etmezken, başkalarına yardımcı olabilmek için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışması da başka bir âlî cenâp yönü olarak görülmektedir. Bir eğitimci ciddiyeti ile yaklaştığı ilmî problem ve tartışmalardaki muvaffakiyeti, onu ilim ve fikir adına yetkin bir ses olarak ortaya çıkarmaktadır.

Îman, ibâdet ve güzel ahlâk Mevlânâ'nın düşüncesinde ve din yorumunda temel unsurlardır. Çünkü bu üç temel, "Allah tarafından tamamlanmış ve râzı olunmuş",⁵⁷ "Allah katında yegâne"⁵⁸ gibi vasıflarla nitelenen İslâm dîninin temelleridir. İmân; insanın varlığın kaynağı ve yaratıcısı olan aşkın kudrete, O'nun "âlemlere rahmet"⁵⁹, "şâhit", "müjdeci" ve "uyarıcı"⁶⁰ olarak gönderdiği elçilerine ve o elçilerin insanlara "yol gösterici" ve "hidâyet kaynağı"⁶¹ olarak yaratıcıdan getirdikleri ilâhî kelâma inanmak, ikinci bir âlemin varlığına ve insanın bu âlemdeki tasarruflarının ikinci âlemdeki mevkiini belirleyeceğine vâkıf olmaktır. Mevlânâ için insanın bu anlayışı idrâk etmesi, yâni îman etmesi, mutluluğunun ve kurtuluşunun yegâne kaynağıdır. Onun bütün çabası, bu idrâki tüm fert ve toplumların, her çeşit din, dil ve her renkten insanın yakalayabilmesi içindir. İnsanın varlığının değerini anlaması ve varlık içindeki her şeyi yerli yerinde algılayabilmesi ve böylesi bir bilince sâhip hâle gelmesi onun yegâne hedefidir. Mevlânâ'nın başta Allah'ın zâtı, sıfatları, rû'yeti, kazâ-kader ve irâde-ihtiyar gibi İslâm ilâhiyatında ilmî tartışmalara konu olan hususlarda Ehl-i sünnet düşüncesini benimsemişliğini, Mû'tezile, Cebriyye, Havâric ve Râfızilik gibi düşünce ekollerine karşı tavır aldığını görmektedir.⁶²

İbâdetler, insanın gerçek anlamda varlığı kavraması ve yerli yerinde değerlendirmesinin bir neticesidir. Kulun yaratıcıya yaklaşması olarak değerlendirilen

⁵⁷ el-Mâide, 5/3.

⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/19.

⁵⁹ el-Enbiyâ, 21/107.

⁶⁰ el-Ahzâb, 33/45.

⁶¹ el-Bakara, 2/2;el-İsrâ, 17/9.

⁶² Bk., Arpaguş Sâfi, *Mevlânâ ve İslâm*, İstanbul 2007, s. 310, 271, 273, 302, 373.

ibâdetler için yapılacak dâvetin kalitesinden, insanın rûhen ve bedenen bu yakınlığa lâıyk bir temizliği elde etmesine kadar her türlü hazırlık, bu yakınlığın mâhiyeti düşünülmediği zaman önemlidir ve hiçbir şekilde ihmâl edilemez. Kulun Allah'a en fazla yaklaştığı ân olan secdeyi de içine alan, rûhen bir yükseliş (mîraç) ve bunun insana sağladığı her türlü nîmet için ilâhî kudret önünde hazır bulunmak olarak nitelendirilen namaz kadar hiçbir şey, Mevlânâ'nın eserlerinde daha fazla yer almaz ve ısrarla üzerinde durulmaz. Namaz insanı her türlü kötülükten koruduğu gibi oruç da insanı koruyan, ona gelebilecek zararları engelleyen bir kalkandır. Zekât fert ve toplumu ayakta tutan, malî ve sâhibini arındıran ilâhî bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma mükellefiyetidir. Hac, evden (Kâbe) daha çok evin sâhibini (Allah) hatırlamaktır. Bütün bu farz ibâdetlerin yanı sıra kulun Allah'a yakınlaşmasına vesile olabilecek nâfile ibâdetler, gönülden ve dilden hiçbir zaman çıkarılmaması gereken Allah'ın devamlı hatırlanması ve anılması da Mevlânâ'nın farz ibâdetlerin muhâfazasında önemli gördüğü bir husustur.⁶³

Tasavvuf fert ve toplum hayâtında önemli bir eğitim ve aydınlanma anlayışıdır. Bu ahlâkî eğitimin gerçekleşmesi, insanı her türlü ânzî hallerden soyutlayarak, yaratılış gâyesine yönelik özünde bulunan cevherin ortaya çıkarılarak geliştirmesini hedefleyen bir eğitim- öğretimle mümkün olacaktır. Bu da ancak din, toplum ve insan gerçeğini bilen, gerçek mânâda yeterli, tasavvufî düşünceye âit uygulamaları yerli yerinde kullanabilecek "yetkin" bir mürid ve bu eğitim- öğretime açık, istekli, gayretli, aynı ölçüde kâbiliyetli tâlib ya da mürid gibi insanların bir araya gelmesi ile mümkün olacaktır. Bu eğitim- öğretim süresince belirli merhaleler geçilecek, belirli haller yaşanılacak, biri diğerine basamak olacak şekilde yoğun ve yorucu bir süreç yaşanılacaktır. Bu meşakkatli yolculuğu kulun varlık ve yaratıcı karşısındaki konumunu değerlendirmesi, kendi özündeki kâbiliyetleri geliştirmesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında kendini bilmiş, varlık karşısındaki değer ve konumunu idrâk etmiş insanın belirli ahlâkî özelliklerle takviyesi, kötü davranış ve fiillerden uzaklaştırılması da gerekmektedir.⁶⁴

Dinî düşünce ve anlayışı bu şekilde ifâde edilebilecek olan Mevlânâ'nın İslâm düşüncesinde ve tasavvufî gelenekteki yeri de şu şekilde ifâde edilebilir:

Dinî düşüncede akıl eksensiz felsefî ve kelâmî yaklaşımlar yetersiz kalır ve gönül ve aşk olmadan istenilen amaca ulaşmak mümkün gözükmeyebilir. Bu bağlamda felsefî ekoller ve inanç grupları onun eleştirisi ile karşı karşıya kalırlar. Mevlânâ'nın başta Hakîm Senâî (v. 525/1131) ve Ferîdeddin Attar olmak üzere kendisinden önce gelen mutasavvıf şâirlerden etkilendiği muhakkaktır. Bu etkiyi bizzat Mevlânâ kendisi dile getirmiş ve zaman zaman onların sözlerini tefsir etmeye çalışmış ve eserinde yer vermiştir.⁶⁵

"Attar rûh, Senâî onun iki gözü idi. Biz Senâî ve Attar'ın arkasından geldik." "Ben coşkunluğu terketmişim, yarı hamım. Tamâmını Gazneli Hakîm'den dinle!"⁶⁶

⁶³ Arpaguş, a.g.e., s. 670.

⁶⁴ Arpaguş, a.g.e., s. 670-671.

⁶⁵ Mesnevî, I, 129 (b. 1603 vd.); 141 (b. 1763); 162 (b. 2034)

⁶⁶ Mesnevî, III, 306 (b. 3748-49)

Bu hususta bir başka tartışma da Mevlânâ düşüncesini etkileyen şahsiyetler üzerinden yapılmaktadır. Mevlânâ'nın aynı sırada yaşamış olduğu büyük mutasavvıf Muhyiddin İbn Arabî ve onun "Vahdet-i Vücûd-Varlığın Birliği" anlayışının etkisi altında kaldığı ve bu düşünce ekolünün bir takipçisi olup olmadığı tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar bu iki büyük mutasavvıfın birbirine tamamen zıt fikirleri olan iki ayrı düşüncenin temsilcisi olarak gördükleri halde, bazıları da Mevlânâ'nın İbn Arabî'ye âit yüksek irfan ve idrak sahiplerine hitap ettiğine inanılan fikirlerini daha anlaşılır bir şekilde izah ettiğini ve daha geniş zümrelerin istifâdesine sunduğu görüşünü benimserler. Yine farklılıklara rağmen Mevlânâ'da kısmen de olsa bir İbn Arabî etkisinden söz edenler de mevcuttur. Ancak çeşitli zaman ve platformlarda tartışmalara zemin oluşturan tevhîd inancının mâhiyeti ve İbn Arabî'yle birlikte tasavvufî düşüncede "Vahdet-i Vücûd" şeklinde tezâhür eden varlığın algılanma biçimi⁶⁷ üzerindeki Mevlânâ'nın temel düşünce ve anlayışına kısaca değinelim:

"Vahdet-i vücûd" anlayışının İbnü'l-Arabî'de ilim ve mârifet, Mevlânâ'da ise daha çok bir aşk ve muhabbet meselesi⁶⁸ şeklinde tezâhür ettiğini söylemek mümkündür. Hattâ dikkatle bakılırsa görülecektir ki, Mevlânâ, tevhîd inancının bir uzantısı olarak, sırasında teorik tartışmalar ve kapalı felsefî ifâdelere kapı aralayan bu anlayış ve düşünceleri günlük hayattan misaller vererek ve sembollere baş vurarak îzaha çalışmaktadır.⁶⁹ Onun anlayışının evrensel boyut ve başarı kazanmasının temelindeki nedenlerinin en başında bu hususun geldiğini söylemek mümkündür. Mevlânâ tasavvufî gelenekte kulun her türlü kayıttan kurtularak hakikate ulaşması olarak algılanan fenâ makâmını, bu birliği (vahdet) idrâk ettiren basamak kabul etmektedir ve bu birlikten hulûl ve ittihâd gibi mânâların çıkması olmayacak işler, saçma söz ve düşüncelerdir. Bu düşüncesini de bir rubâisinde şu şekilde dile getirmektedir:

"Kul varlığından mutlak olarak yok olmadıkça O'nun katında birlik gerçekleşemez. Birlik hulûl değildir, senin yok olmandır. Yoksa saçma sözlerle, olmayacak işlerle bâtil Hak olmaz"⁷⁰

Ona göre, aşk içinde sen-ben vehmi ortadan kalkar. Bu ayrılık anlaşılmaz olur. Bir an için her şeye yabancı olan benlik, yine bir an her şeyle bir olduğunu görür. Bir olan varlıktan kendini ayıramaz. Çokluk tamâmen ortadan kalkar.

"Ne ben benim, ne sen sensin, ne bensin; hem ben benim, hem sen sensin, hem sen bensin. A Hutentli güzel, seninle öyle bir haldeyim ki, yanılıyorum; ben mi benim, sen mi bensin?"⁷¹

Mevlânâ bu husustaki bir başka misâli de *Fîhi Mâ Fîh*'te ele almaktadır:

⁶⁷ Bu husuta geniş bilgi için bk., Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (doktora tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995; a.mlf., "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, 506-507.

⁶⁸ Emin Işık, "Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd Meselesi", *Mevlânâ Bilgi Şöleni, Bildiriler*, Ankara 2000, s. 45-57.

⁶⁹ Mehmet Demirci, "Fîhi Mâ Fîh'te Tevhîd", *Mevlânâ'dan Düşünceler*, İzmir 1993, s. 23-28.

⁷⁰ *Rubâiler*, s. 83; ayrıca bk. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), İstanbul 1994, III, 103.

⁷¹ *Rubâiler*, s. 226.

“Mecnûn Leylâ’ya bir mektup yazmak istedi. Kalemi eline aldı ve şu beyti yazdı: “Hayâlin gözümde, adın dilimde, yâdın kalbimde. Ben mektubu nereye yazayım? Senin hayâlin gözümde gitmiyor, adın dilimden düşmüyor, yâdın canımın içine yer etmiş. Sen ki, benim varlığında gezip dolaşıyorsun. O halde ben mektubu kime yazayım?” deyip kalemi kırdı ve kağıdı yırttı, attı”⁷²

Mevlânâ etrafında yapılan tartışmalardan bir başkası da onun sınırsız hoşgörü ve sevgisini ifâde ettiği beyitlerindeki ifadeleriyle lâkayd ve sulandırılmış bir din anlayışı sunduğu yönündeki asılsız değerlendirmelerdir. Mevlânâ’ya âdiyeti de tartışma konusu olan meşhur “Gel! Gel! Ne olursan ol Gel!” rubâîsinin bir çok uzman tarafından “bizce Mevlânâ’nın düşünce tarzına aykırı ve ifadeleriyle çelişiyor gibi gözüke de onun temel felsefesine aykırı değildir” şeklinde yorumlandığı görülmektedir.

Buradaki anlam “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Doğrusu Allah bütün günahları bağışlar”⁷³ âyetinin bir nevi tercümesi gibidir. Bu da onun anlayışının kuşatıcılığı ve insanlığa ümit ve hayat bahşediciliğini ortaya koymak noktasından Mevlânâ düşüncesinden uzak değildir. Bu rubâî konusundaki asıl tartışma bu sözlerin Mevlânâya âdiyetinden daha çok nasıl anlaşılması gerektiği ve kullanıldığı alanlarla ilgili olsa gerektir. Mevlânâ’nın inanç ve düşüncesi bir tarafa itilerek sâdece “Ne olursan ol gel!” düşüncesi hiç bir değer taşımaz. Ancak bu çağrışı, onun temel düşünce ve anlayışına uygun bir yaklaşımla İslâm’a, İslâm tasavvuf düşüncesine ve Mevlevîliğe yönelik bir dâvet ve çağrı olarak anlamak daha isâbetli bir yorum olacaktır.

“Gene gel, gene gel, her ne isen gene gel; Kâfirsan, ateşe tapıyorsan, puta tapıyorsan bütün bunları bir kenara bırak, gel. Bu bizim dergâhımız, eşiğimiz umutsuzluk eşiği değildir; yüz kere tevbeni bozmuş olsan gene gel!”⁷⁴

Bu anlayış da göstermektedir ki Mevlânâ muhâtabı olan insanı kim olursa olsun kaybetmek tarafânı değildir. Onu kazanmak, doğru yola iletmek ve varlık olarak değerini idrak ederek yaratılış gâyesini gerçekleştirmesine yardımcı olmak niyetindedir. Onun anlayışı Yunus Emre (v. 699/1321), Hoca Ahmed Yesevî (v. 544/1166), Hacı Bayram-ı Velî (v. 833/1429) ve Hacı Bektâş-ı Velî (v. 738/1338) gibi Türk kültür tarihinin önemli simaları ile aynı pareleldedir. Aslında bu anlayış Anadolu tasavvufunun ortak düşüncesidir demek mümkündür. Mevlânâ’nın fert ve toplum hayatı ve toplumsal barış için şu sözleri de oldukça önemlidir:

“Ey Hz. Süleyman’a âit kuşdili, gel! Hangi kuşun sesi gelirse ona göre nağmeler söyle! Allah, sesini kuşlara göndermiştir. Her kuşun nağmesini sana öğretmiştir. Cebri olan kuşa cebir dilinden söyle...”

⁷² Fihî Mâ Fih, s. 261.

⁷³ ez-Zümer, 39/53.

⁷⁴ Rubâîler, s. 23; ayrıca bu rubâînin Mevlânâya âdiyeti hususunda bk. Gölpinarlı, *Rubâîler*, 23; Mehmet, Önder, “Bir İddiaya Cevap: Yine Gel, Yine Gel... Rubâîsi Mevlânâ’nındır”, *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, 117-121; Can, *Dîvân-ı Kebîr Seçmeler*, IV, 20.

*Kanadı kırılmış olana sabırdan bahset!
 Sabreden kuşu hoş gör, bağışla...
 Ankâ'ya Kafdağı'nın vasıflarını oku!
 Güvercine doğandan korunmasını, sakınmasını hatırlat...
 Doğana hilmi, yumuşaklığı anlat, can yakmadan çekinmesini söyle!
 Çâresiz kalan, nurdan mahrum olan yarasayı nûra eş et, nûra âşinâ
 kıl!
 Kavgacı yaratılışa sâhip keklîğe sulh öğret...
 Horozlara sabah çağının alâmetlerini göster...
 Hüdühüden karakuşa kadar bütün kuşlara böylece yol göster..."⁷⁵*

Mevlânâ ve Mevlevîlik denilince akla gelen bir başka konu insan psikolojisi ve toplum hayâtı üzerindeki tesiri mâlûm olan mûsîkî ve semâ'dır. Mevlânâ, iç âleminin enginliklerinden aldığı ilhamla, vecd ve istiğrak hislerini, neyin dilinden söylerken mânâ âleminin iştiyâk ve tezâhürleri ile semâ' ederek raks ve mûsîkîyi bir araya getirmiştir. Aslında kendinden önceki diğer sûfilere nazaran Mevlânâ'nın semâ' konusunda yaptığı şey önceden çeşitli mutasavvıflar tarafından çeşitli şekillerde ifâde edilen fikir ve inançları kendine has bir üslûp ile ifâde etmekten ibârettir. Mevlânâ ile kendisinden önceki sûfilerin semâ' meclisleri arasında küçük detaylar dışında temelde bir fark yoktur. Ancak daha sonraları Mevlevîliğin aldığı şekil içinde semâ' bu ekolün bir esâsî hâline getirildiğinden semâ' âyininin Mevlevîliğe mahsus olduğu zannedilmekte ve tartışmalar da bu noktada yoğunlaştırılmaktadır. Bir yandan hiçbir delile dayanmaksızın Mevlânâ'nın hiç semâ' yapmadığı iddia edilirken, diğer taraftan da Mevlevîlikte sonradan ortaya konmuş olan semâ' âyininin aynen Mevlânâ zamanında mevcut olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁶ Şurası aslâ unutulmamalıdır ki, Mevlânâ, "güzel ses" demek olan "semâ'" ile "güzel söz" demek olan "şiiir"e özel bir alâka duymuş, *Mesnevî*'sinde, *Divân*'ında, gazel ve rubâîlerinde her vesîle ile güzel sese temas etmekten âdetâ derûnî bir zevk almıştır.

Mevlânâ'nın hayat ve eserlerinde hem gerçek hem simge olarak semâ'ın oldukça fazla yer tuttuğu malumdur. Rubâîlerinde anlattığı vecihle ezeli ve ebedî dost, kalbin perdesinde raks ederek görünür de âşığa, semâ'da dönmek sanatını öğretir. Bu semâ' derin bir mânâ taşır. Sevgili'nin raks ederken ayağını bastığı yerde topraktan âb-ı hayat fışkırır. Eski kozmik raksa îmâ eden beyitlerde, feleklerin ay çevresinde dönmesine âşıkların sevgili çevresinde dönmeleri benzetilmiştir. Her zerrenin güneş şualarında döndüğü gibi, âşık, ilâhî güneşin nûrundan dönerek yanıyor. Çünkü böyle bir semâ', rûhun ve kalplerin gıdası ve vuslatın bir sembolü sayılır.⁷⁷ Çünkü, güzel ses işitilince onun aslı bulunan cennet sesleri hatırlanır ve hayâl edilir. Bu sâyede kalp huzuru ve hitâb-ı ilâhî hatırlanır ve ebediyet yurdunun kapıları aralanır.

Ney Mevlânâ'nın mûsîkî ve semâ' düşüncesinin merkezinde yer alan bir mûsîkî enstrümanıdır. Sesi, insan üzerindeki etkisi, kendisine yüklenen mânâlar ve Mevlânâ'nın anlatmak istediği birçok şeyi onun ağızından dile getirdiği bir vâsita konumundadır. Bu sebeple Mevlânâ'nın mûsîkî ve semâ' anlayışını ortaya

⁷⁵ *Mesnevî*, IV, b. 851-858.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, *İslâm Acısından Mûsîkî ve Semâ'*, Bursa 1992, s. 357-358.

⁷⁷ *Mesnevî*, IV, 61 (b. 742)

koyarken neyin bu husûsî durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. *Mesnevî'*-nin ilk beytinde de ifâde edildiği üzere “ayrılıktan şikâyet eden bir ney” motifi, çoğu zaman Mevlânâ'ya ilâhî tecellileri dile getirmede vâsita olmakta, feryât ve figân içerisinde bekâ yurdundan fenâ âlemine inişin acıları ile yanmaktadır. Aslında bâzen onunla öyle özdeşleşir ki, Mevlânâ'nın bizâtihî kendisi ney olur. Sevgiliye söylemek istediğini söyleyebilmek için onun nefesinin, dudağının hasretini çeken bir ney gibidir. Kamışlıktan kesilen ney şikâyet ederek kadın erkek tüm insanları ve bütün âlemi ağlatır. Çünkü onun nağmesi mahlûkâta, bir zamanlar ezelde Allah'tan, varlığın kaynağından ayrı olmadıklarını, ve yaratılışla ikilik dünyâsına vardıklarını hatırlatır.⁷⁸ Neyin çıkardığı sesler ilâhî aşkın ateşleridir, içine üfürülen maddî bir soluk değildir. “Bir kimse de bu ateş olmazsa o yok olsun daha iyidir” diyen Mevlânâ, neyin çevreye aşk ateşleri saçtığına inanmaktadır. Ona göre neyden çıkan ses insanla rabbi arasında bulunan perdeleri kaldırarak kulun âşik olduğu Allah'a ulaşmasını temin eder.

Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'deki bâzî gazellerinde müstakil olarak semâ' anılmakta, mâhiyeti, husûsiyetleri ve semâ'dan maksadın ne olduğu üzerinde uzun açıklamalarda bulunmaktadır. Bu gazellerdeki semâ' kelimesi genel anlamda mûsikî ve özelde de raksetmek anlamına gelen semâ'a delâlet etmektedir. Mevlânâ sık sık semâ'a methiyeler söylemiştir. Burada onun şu semâ' gazeline göz atacak olursak bu konudaki yaklaşım ve temel düşüncesini de anlamamız kolaylaşacaktır. Her mısraının başında “Semâ' nedir biliyor musun?” sorusunu sürekli tekrarladığı ve bu soruya cevaplar aradığı bu gazeli bir anlamda onun semâ' hakkındaki düşüncelerini de ortaya koymaktadır:

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Semâ' Allah'ın; “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna ruhların; “Evet; rabbimizsin!”⁷⁹ deyişlerinin sesini duymak, kendinden geçmek, rabbine kavuşmaktır!

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Dostun hallerini görmek; lâhût âleminin, görünmez âlemin perdelelerinden Hakk'ın sırlarını duymaktır.

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Kendindeki varlıktan geçmek, mutlak yoklukta zevâlsiz, devamlı varlık tadını tatmaktır!

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Dostun aşk çarpıntıları önünde, başını top gibi yapıp başsız ayaksız dosta doğru koşmaktır.

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Nefs-i emmâreyle harp etmek, yarı kesilmiş kuş gibi toprak ve kan içinde çırpınıp durmaktır.

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Hz. Yâ'küb'un derdini ve devâsını bilmek, Yûsuf'a kavuşma kokusunu, Yûsuf'un gömleğinden koklamaktır.

“Semâ'ın ne olduğunu biliyor musun?

Hz. Mûsâ'nın asâsı gibi, her an Firavun'un sihirlerini yutmak, yok

⁷⁸ *Mesnevî*, I, 1-2 (b., 1-18)

⁷⁹ el-Â'râf, 7/172.

etmektir!

“Semâ ‘ın ne olduğunu biliyor musun?

“Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, o vakitte ne Allah'a yakın bir melek, ne de bir peygamber aramıza giremez!” hadîs-i şerifinde buyurulduğu gibi semâ‘, bir sırdır. İşte meleğin bile sığmadığı o yere, vâsıtasız varmaktır!

“Semâ ‘ın ne olduğunu biliyor musun?

Semâ‘, Tebrizli Şems gibi gönül gözlerini açmak, kutsal nurlar görmektir!”⁸⁰

Mevlânâ düşüncesinin temelini oluşturan aşk, semâ‘ın da yegâne kaynağı ve sebebidir. Onun bu derece semâ‘a düşkün oluşunun sebebi de aşktır. Çünkü, “Aşk; semâ‘ı artırır!”⁸¹ Ve semâ‘ın nihâî amacını ifâde ettiği bir rübâisi şöyledir:

“Her nereye başımı koysam, secde edilecek ancak O‘dur!
Altı cihette ve altı cihetten dışarıda da ma‘bûd ancak O‘dur!
Bağ, gül, bülbül, semâ‘ hep birer bahânedir,
Bunların hepsinden de maksat hep O‘dur!”⁸²

SONUÇ

Mevlânâ’nın bu hoşgörü ve sevgi eksenli düşünce sistemi, doğumundan sekiz yüz yıl sonra 2007 yılında UNESCO tarafından dünyâ düşünce tarihinin önemli unsurlarından kabul edilerek, bu yıl barış, sevgi ve hoşgörü adına “Dünyâda Mevlânâ yılı” olarak ilan edilmiştir. Ancak bu sonuç bizlere böylesi bir değerden büyük-küçük tüm fertlerimizi, toplumumuzu ve gelecek nesillerimizi haberdar edecek çalışmalar ve kurumlar oluşturmak gibi bir görev ve sorumluluk da yüklemektedir. Böylesi evrensel bir figürün başta şâheseri *Mesnevî-i Ma‘nevî* olmak üzere bütün eserleri ve hayatı malum iken, onu anlamak ve anlatmak adına başka bir şeye ihtiyaç olmasa gerektir. Ne yazık ki, günümüzde onun eser ve düşüncelerinden bigâne bir yaklaşımla sâdece şöhret bulmuş üç-beş beyit ve düşüncesini yansıtmaktan uzak ifâdelerle örölmüş bilgilerin yanısıra popüler kültüre malzeme edilen musîkî ve semâ‘ uygulamaları büyük bir talihsizliktir. Bu hususta bir başka talihsizlik de onun anlayış ve düşüncesinden uzak olduğunu düşündüğümüz bir çok kimsenin çeşitli sebeplerle onu “kendi zannınca” tanımaya ve tanıtmaya çalışmasıdır ki, bundan kendisi de *Mesnevî*’sinin hemen başında rahatsızlığını dile getirmektedir:

از درون من نجست اسرار من هر کسی از ظن خود شد یار من

“Herkes, kendi zannınca benim dostum oldu ama, kimse içimdeki sırları araştırmadı!”⁸³

Şu husus asla unutulmamalıdır ki, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, her şeyden önce bir mutasavvıf, bir mürşid-i kâmil ve bir İslâm âlimidir. Şâir, edîp, mûsikîşinas

⁸⁰ Can Şefik, *Dîvân-ı Kebîr, Seçmeler*, II, 377. Şefik Can’a göre; “*Dîvân-ı Kebîr*’de bulunmayan bu semâ gazeli, Mevlânâ’ya âit olduğu belirtilen bir yazma mecmûadan alınmıştır.”

⁸¹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, 471.

⁸² Can Şefik, *Dîvân-ı Kebîr, Seçmeler*, IV, 62.

⁸³ *Mesnevî*, (trc. Veled İzbudak), İstanbul 1990, I, s. 1, (b. 6).

müderris gibi vasıfları da bu temel vasıflarını tâkip etmektedir. İslâm'ın insanlığa sunmuş olduğu bir değer, insanlık ve tefekkür dünyâsının yetiştirmiş olduğu istisnâ bir kâbiliyettir. İnsanın hem geçici olan bu âlemde hem de ebedî âlemdeki mutluluğunu hedef almıştır. Bütün çaba ve gayreti, her nefesi bu ulvî gâyeyi gerçekleştirilmeye yönelik hizmetlerle geçmiş bir Allah dostu ve aşk evlâdır.

“Peygamberimizin yolu aşktır; aşk oğullarınız biz, anamız aşktır bizim!”⁸⁴

Kaynaklar:

- » Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, “Mevlânâ ve Muhiti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, ts., Ankara 1961, s. 212.
- » Arpağuş, Sâfi, *Mevlânâ ve İslâm*, Vefâ Yayınları, İstanbul 2007.
- » Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (trc. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000.
- » Câmî Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, İstanbul 1980.
- » Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-III, İstanbul 1997.
- » —, *Divân-ı Kebîr, Seçmeler*, I-IV, İstanbul, 2000.
- » —, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul 1995.
- » Demirci, Mehmet, “Fihî Mâ Fih'te Tevhid”, 3. Milli Mevlana Kongresi, Konya 1989, s. 41-46.
- » Devletşah b. Bahtışah Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah*, II (trc. Necati Luğal), İstanbul 1977.
- » Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. A. Said Aykut), YKY., İstanbul 2005.
- » Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1989.
- » Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risale, Mevlânâ ve Etrafındakiler* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977.
- » Furuzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1990.
- » Gölpinarlı, Abdülbâki, *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, I-VI, İstanbul 1984.
- » —, “Mesnevî”, *Mesnevî*, Ankara 1993, s. I-XIV.
- » —, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959.
- » Işık, Emin, “Hz. Mevlânâ'da Vahdet-i Vücut Meselesi”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Ankara 2000, s. 45-63.
- » Kallek Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 471-473.
- » Kılıç Mahmud Erol, *İbn Arabî'de Varlık Mertebeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (doktora tezi), İstanbul 1995
- » —, “İbnü'l-Arabî”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 493-516.
- » Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Divân-ı Kebîr Seçmeler*, I-IV (haz. Şefik Can), İstanbul 2000.
- » —, *Divân-ı Kebîr*, I-VII (haz. Abdülbaki Gölpinarlı), Ankara 1992.
- » —, *Fihî Mâ fih*, (trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul 1994.
- » —, *Fihî Mâfih*, (trc. Meliha Ülker Anbarcıoğlu), İstanbul 1990.
- » —, *Külliyât-ı Divân-ı Şems*, II (nşr. Bediüzzaman Furuzanfer) Tahran 1377.
- » —, *Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)*, (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1994.
- » —, *Mektûbat-ı Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1356.
- » —, *Mektuplar*, (trc. Abdülbâki Gölpinarlı) İstanbul 1999.
- » —, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), I-III, İstanbul 1990.
- » —, *Mesnevî*, I-VI (trc. Veled İzbudak), İstanbul 1990.
- » —, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (haz. R. A. Nicholson), I-VI, Tahran 1378
- » —, *Rubâiler*, (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), Ankara 1982.
- » Önder, Mehmet, “Bir İddiaya Cevap: “Yine Gel, Yine Gel...” Rubâisi Mevlânâ'nındır”, *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1998, s. 117-120.
- » Sipehsâlâr, Feridun b. Ahmed, *er-Risale “Mevlânâ ve Etrafındakiler”*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977.
- » Uludağ Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, Bursa 1992.
- » Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara 1995.

⁸⁴ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Rubâiler*, (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), Ankara 1982, s. 18.